

УДК 528.18

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ КАРТ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ГІС-ТЕХНОЛОГІЙ

Олександра Ястремкова,
Ростислав Сосса

Кафедра картографії та геопросторового моделювання,
Національний університет «Львівська політехніка», вул.
С. Бандери 12, Львів, Україна, 79013, E-mail:
sashyast@gmail.com; rostyslav.i.sossa@lpnu.ua

Висвітлено розвиток етнокартографії території України другої половини XIX – початку XX ст. За допомогою ГІС-технологій досліджено п'ять етнічних карт території України (Я. Чапловича, К. Михальчука, Г. Величка, С. Томашівського, С. Рудницького).

Ключові слова: етнографічна карта, етнічний склад населення, ГІС-технології.

Вступ

Для першої половини XIX ст. характерною рисою в Європі стала активізація процесу формування націй. Відповідно до цього як окрема галузь науки почало розвиватися етнографія. Ґрунтуючись на результатах різноманітних етнографічних досліджень вчені змогли картографувати території розселення окремих народів.

На основі використання результатів таких досліджень було започатковано створення етнографічних карт також території України, що пов'язано з процесами українського національного відродження.

Хоча періоду становлення української етнокартографії у другій половині XIX ст. присвячено доволі багато наукових публікацій, але ґрунтовного дослідження цієї проблематики поки що немає. Початки розвитку етнографічного картографування території України активно коментували та оцінювали В. Ваврик, Я. Головацький, М. Кордуба, Ф. Максименко, С. Рудницький, Ф. Савченко, С. Томашівський та ін., які самі часто виступали авторами карт. У наш період дослідженнями перших етнічних карт українських земель займалися І. Ровенчак та А. Симутіна [6].

Активно працює сьогодні на ниві української етнокартографії Н. Падюка [3, 4]. Дослідження етнічних карт проводять І. Ровенчак [5], Р. Сосса, О. Шаблій.

З розвитком інформаційних технологій стає значно простіше та ефективніше досліджувати будь-які картографічні твори. Провідне місце при цьому займають ГІС-технології.

Геоінформаційні системи мають ефективні можливості аналізу просторових даних і на його

основі виконують просторове моделювання об'єктів і явищ, саме цим вони і відрізняються від усіх інших інформаційних систем. ГІС є не просто інструментом для створення карт як звичайна комп'ютерна система, хоча з його допомогою можна створювати карти різного змісту та докладності у різних проекціях.

Геоінформаційні системи є потужним аналітичним інструментом, що є найважливішим при дослідженні карт. Основною перевагою ГІС є можливість визначити просторові відносини між об'єктами карти. Тобто геоінформаційні системи не зберігають карту в тому розумінні, до якого всі звикли, також і не зберігають загальний образ або уявлення про географічні області.

Важливою особливістю геоінформаційних систем є те, що вони зберігають безпосередньо дані, що в подальшому дає можливість викреслити потрібний вид відповідно до певної мети.

Виклад основного матеріалу

Територія розселення українського народу (українці, русини, південно-руси, малоруси), його етнічні межі відображені на різноманітних тематичних картах: етнічних (етнографічних, розселення народів), конфесійних, статистичних, мовних, діалектологічних. Крім того контури території українського етносу у другій половині XIX – першій половині XX ст. масово зображувались на загальногеографічних, політичних та фізичних мапах.

У нашому дослідженні було опрацьовано п'ять етнографічних карт території України.

Етнографічне картографування України започатковане словацьким етнографом та письменником Яном Чапловичем (1780-1847). Першою етнічною картою, на якій подано географічну характеристику частини населення України в Закарпатті, була «**Ethnographische Karte des Königreichs Ungern sammt Croatien, Slavonien, der ungrischen Militargrenze und der Seeküste / Nach Lipszky**» ("Етнографічна карта Королівства Угорщини разом з Хорватією, Славонією, угорським військовим кордоном і Примор'ям") Я. Чапловича [10]. Карта довгий час залишалась основою знань про розселення слов'янських народів, зокрема й українців.

Карта видана 1829 р. у м. Ляйпціг. Карта без зазначення масштабу. Назва мапи подана німецькою мовою. Українці, що проживають в межах Угорського королівства позначені як рутени (Ruthenen) світло-зеленим кольором. Крім українців, на Закарпатті, способом ареалів та якісного фону (лініями та кольором) виділено райони проживання угорців та німців [4].

"Карта южно-русских наречий и говорів" мовознавця К. Михальчука (1871) [2]. Мапа була підготовлена за матеріалами етнографічних та

мовознавчих досліджень Південно-Західного відділу Російського географічного товариства під керівництвом українського етнографа, географа та фольклориста П. Чубинського.

Як зазначено на мапі, вони виконана за вказівкою П. Чубинського та К. Михальчука. Уперше вітчизняні вчені на основі власних досліджень створили діалектологічну карту українських земель.

Карта Г. Величка, під назвою "*Народописна карта українсько-руського народу*", вийшла друком у 1896 р. [1]. Карта укладена на замовлення товариства "Просвіта" у 1893 р. та видана у друкарні А. Андрейчина розміром 80×120 см. Зміст карти розроблено з використанням найновіших на той час статистичних і картографічних матеріалів.

На карті виділено 19 народів. Українці названі "українці русини", також показані сусідні народи – румуни, мадяри, словаки, поляки, білоруси, росіяни, а також черкеси і татари. Окрім основних народів, виділені також і дисперсно-діаспорні, такі як: болгары, німці, вірмени, греки, жида, а також ті народи, котрі були розселені на південний схід від українців, – калмики, ногайці, кабардинці, чеченці, киргизи.

Мапу доповнюють чотири карти-врізки: "Гіпсометрична карта малоруських земель"; "Осади малоруські в губернії самарській і оренбурзькій"; "Осади малоруські в Угорщині полудневій"; "Край приамурський".

Картами-врізками "Осади малоруські в губернії самарській і оренбурзькій" та "Край приамурський" Г. Величко, чи не вперше, виділив два великі регіони українського колонізаційного освоєння в північно-східній Євразії, відомі пізніше відповідно під назвою "Сірий Клин" і "Зелений Клин".

Мірило карти – 1:1 680 000. Г. Величко використав для географічної основи карти російські топографічні карти, розмірність яких була у верстах. Це мірило відповідає 40-верстовому російському масштабу [2].

Важливе значення для української етногеографії мають дослідження С. Томашівського з етнічного складу населення Закарпаття, зокрема «*Етнографічна карта Угорської Руси*» (1910), що видана Російською Академією Наук [9]. На карті вперше науково представлено розміщення різних етносів на території Закарпаття.

Перша етнографічна карта, розроблена С. Рудницьким, видана німецькою мовою у 1914 р. у Відні під назвою "*Ethnographische Übersichtskarte der Ukraina*" ("*Етнографічна оглядова карта України*") у масштабі 1:7 500 000 як додаток до книги "Ukraine und die Ukrainer" ("*Україна і українці*").

Для відображення на мапі розміщення українського етносу використано рожевий фон,

який у Британській імперії був улюбленим кольором для показу на карті британських володінь.

Мапа видавалася і перевидавалася разом з книгою у 1914 і 1915 рр. багатьма мовами. Українською мовою під назвою "**Оглядова карта українських земель**" (рис. 1) вона з'явилася у 1917 і 1921 рр. в книзі "Україна — наш рідний край" [4, 7].

Рис. 1. Рудницький С. Карта України. Оглядова карта українських земель.

На карті показано кордони України після Берестейського мирного договору, укладеного Українською Народною Республікою з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією 9 лютого 1918 року.

У договорі визначалися кордони України, частина з яких була вказана остаточно, а частина (наприклад, українсько-російський кордон) підлягала подальшому уточненню в ході міждержавних переговорів. На карті червоним штрихуванням виділені території зі спірним статусом (Холмщина, українські етнічні частини Бессарабії, українсько-російський кордон на схід від Курська і Белгорода). Переговори з РСФРР відбувалися 23 травня – 11 листопада 1918, і закінчилися нічим.

Карта відображає, очевидно, політичну ситуацію літа-початку осені 1918 р., тобто періоду Української Держави – Гетьманату Павла Скоропадського. Цікавий нюанс карти полягає в тому, що жирною червоною лінією позначені кордони тодішньої української держави, а підпис "Україна" охоплює усі українські етнічні території до Передкавказзя [4].

Наше дослідження етнографічних карт проведено у декілька етапів.

На першому етапі серед досить значної кількості етнографічних карт території України було відібрано п'ять вищезазначених карт і проведено їх сканування. У випадку друку карти на декількох аркушах виконано «зшивання» окремо відсканованих аркушів у цілісну карту.

Наступним етапом стала прив'язка отриманих раніше растрових зображень.

Прив'язка виконувалася в програмному продукті ArcGIS за кількома параметрами:

вузлами картографічної сітки, а також великими населеними пунктами (в даному випадку найчастіше ми використовували для прив'язки сучасні обласні центри).

Для виконання аналізу обраних карт усі картографічні твори було конвертовано до єдиної проекції Меркатора та приведені до єдиного масштабу 1:1 680 000 (найбільшого масштабу серед розглянутих карт).

Це уможливило співставити карти між собою та виявити розходження у розмежуванні розміщення українського етносу із своїми сусідами, а також визначення площі розселення українців.

Висновки

Використання ГІС-технологій у дослідженні етнографічних карт території України дає змогу ефективно визначити розходження у відображенні ареалів і межі розселення українців на картах різних авторів, створених у різних масштабах і у різних картографічних проекціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величко Г. Народнописна карта українсько-руського народу / зладив Гр. Величко коштом і заходом Товариства «Просвіта» у Львові. – 1 : 1 680 000. – У Львові : Просвіта. Літ. Андрій Андрейчин, [1896]. – 1 к. : багатоколір. ; 79 × 130 см. (ЛННБУ, каб. карт. 23-НТ, 780-Н, 1043-Н)

2. Михальчук К.П. Карта южно-русских наречий и говоров / эту карту составлял, по указанию П.П. Чубинского и К.П. Михальчука, К.Л. Маржецкий. – В англ. дюйме 60 верст или 1 : 2 520 000 настоящ. вел. – [СПб.] : Типогр. и Хромо-Литогр. А. Траншеля, 1871. – 1 к. : покажч. : багатоколір. ; 62 × 75 см (ЛННБУ, каб. карт., 38-НТ)

3. Падюка Н.В. Етнокартографічні праці С. Рудницького // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку : Зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 2. – С. 222–227 ; Падюка Н. Українці на "Етнографічній карті Австрійської монархії" К. Черніга // Історична топографія і соціотопографія України : Зб. наук. пр. – Львів, 2006. – С. 299–315.

4. Падюка Н. Початки української етнокартографії (друга половина XIX ст.) / Падюка Н. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/zlnb/2008_1/pdf/rozdil-4/Padyuka.pdf

5. Ровенчак І.І. Фактори та джерела видання Г. Величком "Народнописної карти українсько-руського народу" в 1896 р. // Картографія та історія України: Зб. наук. пр. – Львів ; К. ; Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2000. – С. 109–118.

6. Ровенчак І.І., Симутіна А.Л. Перші етнічні карти українських земель XIX століття : (За матеріалами картогр. фонду ЛНБ ім. В. Стефаніка АН УРСР) // Бібліотека – науці : Зб. наук. ст. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 69–77.

7. Рудницький С. Карта України. Оглядова карта українських земель / після карти Степана Рудницького [дотичнож сумежних територій: білоруської, польської і чехословацької після карти Любора Нідерле] ; видання «Вперед». – 1 : 7 500 000. – Львів : Вперед, [1922]. – 1 к. : одноколір. ; 23 × 36,5 см (ЛННБУ, каб. карт., 43-НТ, 304-Н)

8. Сосса, Р. І. Історія картографування території України: Підручник / Сосса Р. І. – К., Либідь, 2007. – 336 с.

9. Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Русі / уклад Стефана Томашівського ; видання Імператорської Академії Наук. – 1 : 300 000. – С. Петербург : Картографическое заведение А. Ильина, 1906. – 1 к. на 2 арк. : табл. : багатоколір. ; 80 × 68 см // Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Русі / С. Томашівський. – С.-Петербург : Типография Императорской Академии Наук., 1910. – 94 с., 2 карти. – Окремий відбиток. (ЛННБУ, ОКФ, В-2846).

10. Csaplovics J. Ethnographische Karte des Königreichs Ungern sammt Croatien, Slavonien, der ungrischen Militärgrenze und der Seeküste / von Johann Csaplovics ; nach Lipszky. – Без м-бу. – [Pesth : Verlag von E.A. Hartleben], 1829. – 1 к. : багатоколір. ; 28 × 37 см // Csaplovics J. Gemälde von Ungern / von Johann v. Csaplovics. – Pest : Verlag von E.A. Hartleben, 1829. – Erster Theil. – 345 S., karta. (ЛННБУ, ОКФ, III u 67 668/1)

RESEARCH OF ETHNIC MAPS OF THE TERRITORY OF UKRAINE FOR AID WITH GIS-TECHNOLOGIES

**Oleksandra Yastrebkova,
Rostyslav Sossa**

Department of cartography and geospatial modelling, Lviv Polytechnic National University, 12 Bandera str., Lviv, Ukraine, 79013, E-mail: sashyast@gmail.com

The development of ethno-cartography of the territory of Ukraine in the second half of XIX - beginning of XX centuries is covered. Five ethnic maps of Ukraine's territory were investigated using GIS technologies.

Key words: ethnographic map, ethnic composition of the population, GIS technologies.